

Metodica predării istoriei

PREGĂTIREA PROFESORULUI DE ISTORIE PENTRU DESFĂȘURAREA LECȚIILOR ÎN CABINET

LOUIS ROMAN

Lecții de istorie desfășurate în cabinet îi sînt proprii printre altele, asemenea particularități ca : sporirea cantitativă și calitativă a materialului auxiliar, creșterea complexității lecției, ridicarea nivelului de activitate a elevilor, mărirea posibilităților muncii educativ-instructive cu ei. Urmările pentru pregătirea profesorului în vederea desfășurării lecției în cabinetul de istorie (sau cel cu profil general, de științe sociale) sînt ample. Amintitele particularități impun dascălului o pregătire generală permanentă și îl obligă să atragă incomparabil mai larg întreaga clasă la pregătirea și realizarea nemijlocită a lecțiilor.¹ Totodată, capătă noi trăsături și pregătirea specială a profesorului, desfășurată în ajunul lecției. În cele ce urmează, se va trata despre această pregătire, cu directă privire la tema *Dezvoltarea culturii universale între anii 1871—1917* (clasa a VII-a și anul III de liceu).

Avînd la dispoziție un bogat material, adunat de-a lungul anilor și păstrat pe lecții sau capitole ale cursului, sarcina acum este înainte de toate de a definitiva orientarea ideatică a lecției, a selecționa elementele cele mai valoroase, a regîndi structura și metoda lecției.

1. Orientarea ideatică

Urmărim, evident, realizarea unei lecții strîns legate de viață, de sarcinile trasate de Congresul al XI-lea al P.C.R. pentru construirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea spre comunism. O grijă deosebită acordăm de aceea orientării ideatice în spiritul materialismului istoric, al politicii marxist-leniniste a partidului nostru, al Programului său, al îndicațiilor tovarășului Nicolae Ceaușescu.

---

¹ Louis Roman, *Munca elevilor în condițiile trecerii la sistemul predării în laboratoare, cabinete și ateliere*, în „Revista de pedagogie”, XXII, 7—8, 1973, p. 137—142; Idem, *Atragerea elevilor la îndeplinirea sarcinilor catedrei de istorie*, în *Catedrele de specialitate și perfecționarea predării în școală*, volum editat de „Revista de pedagogie”, București, 1973, p. 166—171; idem, *Cîteva orientări ale funcționalității cabinetelor de istorie*, în *Tehnologia predării în laboratoare, cabinete și ateliere școlare*, coord. I. Dragu, București, E.D.P., 1973, p. 147—151.

Dacă ne vom raporta la lecția amintită, atunci va fi necesar, printre altele, să subliniem în cuprinsul ei faptul că cercurile reacționare, imperialiste se străduiesc în epoca dată să molipsească întreaga cultură cu idei (social-politice, filozofice, estetice etc.), dușmănoase poporului și progresului (proslăvirea colonialismului și militarismului, propagarea șovinismului și misticismului etc.), că împotriva ofensivei ideologice a monopolurilor, a forțelor negre ale trecutului se ridică cercurile democratice, înaintate și mai ales proletariatul, mișcarea muncitorească luminată de ideile marxism-leninismului. Ne pregătim câteva texte, din lucrări ale unor oameni de cultură din diferite țări, texte în care se exprimă în epocă înalte aspirații ale umanității vremii: „Totul este noaptea să poți să crezi în Soare!“²; „Un excelent mod de a realiza binele este ferma hotărâre de a combate răul“³; „Jos armele!“⁴ Ne notăm ca, după ce propozițiile vor fi aduse la cunoștința clasei, să-i orientăm atenția spre descoperirea sensului lor. Apoi vom solicita cunoștințele colaboratorilor noștri: ce forță socială milita, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, pentru cele mai înalte idealuri ale omenirii? (proletariatul, mișcarea muncitorească îndrumată de ideile marxism-leninismului); în ce constau acțiunile ei? (lupta politică, economică și ideologică împotriva exploatarei capitaliste, împotriva regimurilor reacționare: greve și demonstrații; munca în rândurile țăranilor, meșteșugarilor, intelectualilor ș.a.; publicații și luptă parlamentară; colaborarea internaționalistă între organizațiile muncitorești din diferite țări etc.).

Finalizarea discuției la anul III se poate obține prin problematizare: mișcarea muncitorească sprijinea ideile și acțiunile umaniste ale intelectualilor aflați pe poziții general-democratice, mic-burgheze, burghezo-liberale, ca ale oamenilor de cultură menționați; cum vă explicați că proletariatul sprijinea asemenea poziții? Convorbirea tinde a pune în lumină faptul că forța ideilor materialismului dialectic și istoric constă și în aceea că purtătorul lor, mișcarea muncitorească, este luptătorul cel mai hotărât pentru aspirațiile supreme ale umanității, că ideile culturii democratice îi sînt scumpe și de aceea acționează cu temeritate pentru apărarea ei împotriva forțelor reacționare, că tocmai asemenea împrejurări determină apropierea de partidul clasei muncitoare a acelor mai de seamă intelectuali ai epocii. La clasa a VII-a, într-o ținută adecvată, concluzia poate fi direct formulată de către profesor.

Și cum una dintre sarcinile cele mai de seamă ale lecției respective este aceea de a evidenția locul și rolul culturii românești în concertul culturii

² E. d. Rostand, *Chantecler* (1910), trad. P. Mateescu, prefață de S. Burdea, București, E.L.U., 1969, p. 153.

C. Cantù, *L'Attenzione*, XI (apud. B. Marian, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, ed. E. și P. B. Marian, București, E.E.R., 1973, p. 224). Ideea, de mai veche circulație, a căpătat o frumoasă formulare în 1821 sub penna Vladimirescului: „...Trebuie să facem bine! Iar acesta nu să face pînă nu să strică răul. Pînă nu vine iarna, primăvara nu să face!“ (*Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, red. acad. A. Oșetea et al. I, Editura Academiei 1959, p. 207, nr. 110).

⁴ Bertha von Suttner, *Die Waffen nieder!*... (1889); vd. B. Kempf, *Bertha von Suttner. Das Lebensbild einer grossen Frau*..., Wien, Österreichischer Bundesverlag (1964), p. 27—35, 147—172.

universale, nu vom uita a sublinia, la toate clasele, influența exercitată la cumpăna veacurilor XIX și XX de mișcarea muncitorească din țara noastră asupra intelectualității⁵, precum și a face legătura între apelul Berthei von Suttner — celebră militantă pentru dezarmare — și acțiunea mișcării socialiste din România împotriva războiului imperialist și a militarismului, exprimată și prin vestitul tablou al lui Octav Băncilă, „Pax“, ale cărui proiecție⁶ și comentariu le pregătim.

În lecție se analizează și dezvoltarea creatoare a marxismului de către V. I. Lenin, iar în discuția schițată în cele de mai sus se intenționează și evidențierea unuia dintre elementele de mare valoare ale materialismului dialectic și istoric. În cazul când economia lecției permite, va fi folositor ca — la anul III de liceu — să stabilim a continua investigația întreprinsă împreună cu elevii în scopul deducerii și altor asemenea aspecte. Se vor putea citi câteva texte spre auzul întregii clase (de către profesor sau de 1—2 elevi, eventual înregistrate pe bandă magnetică), ori de către fiecare elev în parte (pe baza înmînării prealabile a cîte unui plic cu texte numerotate). Profesorul își notează ca, înaintea începerii dezbaterii, să pună clasei o întrebare (care este specificul analizei, efectuate în spiritul materialismului istoric?), la care se va răspunde după lectura textelor oferite (la fiecare în parte se precizează autorul). Se pregătesc deci următoarele :

„Tezele teoretice ale comuniștilor... nu sînt decît expresia generală a condițiilor efective ale luptei de clasă existente, ale mișcării istorice care se desfășoară sub ochii noștri“.⁷ „Concepția noastră istorică... e, mai întii de toate, o călăuză pentru studiu...“.⁸ „Pentru noi teoria lui Marx nu reprezintă cîtuși de puțin ceva încheiat și intangibil ; dimpotrivă, sîntem convinși că ea a pus numai piatra unghiulară a acelei științe pe care socialiștii *trebuie* s-o dezvolte mai departe în toate direcțiile, dacă nu vor să rămîna în urma vieții. Noi credem că... această teorie nu dă decît principii *călăuzitoare* generale, care în condițiile concrete din Anglia se aplică altfel decît în cele din Franța, în Franța altfel decît în Germania, în Germania altfel decît în Rusia.“⁹ „Școlari ai socialismului științific, membri ai marelui familii socialiste europene, noi știm că felul activității noastre atîrnă de condițiile reale ale țării noastre și mai ales de cele economico-sociale... Un socialist modern, care ține la socialismul științific, își deduce idealul din mișcarea omenirii, din evoluția ei, iar mijloacele de lucrare și felul lucrării din condițiile în cari se află un popor.“¹⁰

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste...*, vol. 1, București, Editura politică, 1968, p. 347 ; *Din istoria filozofiei în România*, red. acad. C. I. Guliian, I—II, Editura Academiei, 1955—1957, pass.

⁶ *Istoria României. Diapozitive*, București, „Animafilm“, 1970, Nr. 130.

⁷ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 479.

⁸ Fr. Engels către, C. Schmidt, 5 august 1890, în K. Marx, *Scieri alese*, I, Editura P.C.R., 1945, p. 451.

⁹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 4, București, Editura politică, 1961, p. 177—178.

¹⁰ C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiștii români?... (1885—1886)*, în *Presa muncitorească și socialistă din România*, I/1, București, Editura politică, 1964, p. 335—336.

În timpul afectat lecturii textelor, elevii își vor nota ideile principale, cu care vor opera în timpul discuției. Aceasta își va propune să releve caracterul științific al materialismului istoric, spiritul său creator, veșnic viu, înnoitor. În încheiere, profesorul va avea de subliniat că P.C.R. — aplicînd cu fermitate marxism-leninismul la condițiile specifice ale țării noastre — este animat tocmai de acest spirit în întreaga sa politică; ne pregătim a supune atenției elevilor și o frumoasă precizare în acest sens a secretarului general al partidului: „În activitatea sa viitoare, partidul va trebui să se conducă neabătut după concluziile și previziunile științifice cuprinse în Program. Totodată, va trebui să se țină permanent seama de transformările revoluționare ce se vor produce în societatea socialistă românească și în viața internațională, trăgîndu-se concluziile corespunzătoare din aceste schimbări pentru activitatea din fiecare etapă de dezvoltare... Va trebui să avem permanent în vedere îmbogățirea Programului cu noi teze teoretice reieșite din activitatea de transformare revoluționară a societății.“¹¹

Sub raport metodic este de observat aici și modalitatea firească de a arunca o punte între trecut și prezent, de a-l înțelege pe unul în lumina celuilalt, ceea ce este direct opus procedului ineficient, dar recomandat cîndva cu insistență, al „actualizării“ forțate.

Pregătirea profesorului are în vedere deci, înainte și mai presus de toate, orientarea ideatică a lecției, ceea ce constituie principala modalitate de realizare a eficienței ei educativ-instructive.

2. Selecționarea

În această direcție, pornim desigur de la dotarea cabinetului, de la specificul clasei cu care lucrăm, de la nevoile muncii educativ-instructive cu acel colectiv. Din totalitatea materialelor de care dispunem, alegem cele mai caracteristice, mai expresive, mai accesibile înțelegerii și sensibilității elevilor. Ne oprim asupra unor importante aprecieri științifice referitoare la tema tratată. Raportîndu-ne din nou la istoria culturii universale în perioada 1871—1917, ne putem nota aceste judecăți de valoare. Pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, „știința naturii a fost mai ales o știință *acumulativă*, o știință a lucrurilor gata constituite“, pe cînd în secolul al XIX-lea, „ea a devenit o știință esențialmente *ordonatoare*, o știință, care studiază procesele, originea și dezvoltarea acestor lucruri și conexiunea care unește aceste procese naturale într-un mare întreg“¹² (întrebări de pus clasei: ce idee exprimă aici Engels? în ce constă, printre altele, deosebirea între dezvoltarea culturii în secolul al XIX-lea și cea a culturii din epocile anterioare?). „*Esența* crizei fizicii contemporane constă în răsturnarea vechilor legi și principii fundamentale,

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *Din partea Comisiei de redactare a Programului Partidului Comunist Român, în Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura poliucă, 1975, p. 10—11.

¹² Fr. Engels, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Editura poliucă, 1965, p. 293.

în negarea realității obiective din afara conștiinței adică în înlocuirea materialismului prin idealism și prin agnosticism... Când fizicienii afirmă că «dispare materia», ei vor să spună că pînă în prezent științele naturii își reduceau la trei noțiuni finale toate cercetările privind lumea fizică și anume la noțiunile: materie, electricitate, eter, pe cînd acum... materia poate fi redusă la electricitate... Științele naturii duc, așadar, la constatarea «unității materiei»... — acesta e conținutul real al frazei despre dispariția materiei, despre substituirea materiei prin electricitate etc. ...«Dispare materia», aceasta înseamnă că dispare limita pînă la care cunoscusem pînă acum materia, iar cunoașterea noastră pătrunde mai adînc; dispar unele însușiri ale materiei care păreau pînă acum absolute, imuabile, primordiale (impenetrabilitatea, inerția, masa etc.) și care acum se dovedesc a fi relative, inerente numai unor anumite stări ale materiei. Căci dintre toate «proprietățile» materiei, *unica* de a cărei recunoaștere e legat materialismul filosofic este aceea de a fi o realitate obiectivă, de a exista în afara conștiinței noastre”¹³ (text dificil și de aceea potrivit a fi oferit spre cercetare numai anumitor colective școlare — clase speciale de matematică-fizică ori fizică-chimie, dar și unele clase în care se află pasionați ai fizicii / să nu uităm că, în lunile precedente ale aceluiași an III de liceu, ei au studiat materialismul dialectic / —, la care colective însă discuția va constitui o delectare spirituală pentru elevi și profesor; întrebări de pus clasei: ce mari realizări au fost obținute în fizică la sfîrșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru? ¹⁴ ce afirmau în legătură cu aceasta o serie de fizicieni? în ce constă esența crizei, declanșată în epocă în domeniul fizicii? cum analiza V. I. Lenin noile realizări științifice, pornind de la fundamentul profund științific al materialismului filozofic marxist?).

Urmărim și strîngerea unor fapte istorice esențiale (în speță: de istorie culturală ¹⁵ precum și de relații între cultură și societate): în veacul al XIX-lea, numeroase noi țări intră în contact cu realizările științelor moderne, aducînd și o contribuție proprie la dezvoltarea lor (exemplul S.U.A., Japoniei și Chinei este elocvent); se ajunge chiar la conturarea organizării internaționale a acțiunilor (congrese, publicații, cooperare în acțiuni concrete); activitatea științifică are repercusiuni sociale tot mai accentuate și de aceea preocupă în tot mai mare măsură factorii de răspundere cei mai clarvăzători, lucrurile evoluînd către necesitatea unei *politici* în acest domeniu; reforma învățămîntului și instituțiilor științifice — legată de opera de emancipare a revoluției franceze (1789—1794) — contribuie într-o mare măsură la primirea ei călduroasă în mediile intelectuale europene, iar aplicarea unei politici în do-

¹³ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 18, București, Editura politică, 1963, p. 268, 270—271.

¹⁴ Despre revoluția declanșată în fizică în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, vd. J. D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, Editura politică, 1964, p. 519—521 et pass.

¹⁵ *Ibid.*, p. 401—516 et pass.; *Vsemirnaia istorija*, red. E. M. Žukov, VII, Moskva, Izd. soc. ek. lit., 1960, p. 629—728; *Istoria generală a științei*, cond. R. Taton, III/1, București, Editura științifică, 1972, p. 625—681; etc.

meniul științelor este unul dintre scopurile mișcărilor revoluționare din secolul al XIX-lea etc.¹⁶

Selecția reține și cuantificări interesante. Un grup de profesori din Roma a întocmit un catalog al tuturor oamenilor iluștri din anii 1000—1900 : scriitori, artiști, oameni politici, militari, savanți, juriști, medici. S-au totalizat 29.771 persoane, dintre care 12.635 aparțin veacului al XIX-lea.¹⁷ Folosibile atît la clasa a VII-a, cît și la anul III de liceu, cifrele reliefează pregnant neta creștere de viteză în dezvoltarea culturii în secolul trecut față de cele precedente și furnizează un bun prilej pentru realizarea unei discuții (în forme diferite la cele două nivele școlare amintite) asupra cauzelor fenomenului.¹⁸

Ne orientăm și spre alegerea unei iconografii valoroase din sinteze de istorie a artelor plastice, albume de artă, reviste ilustrate. Cu ajutorul elevilor, reproducem diferite imagini : unelte de producție ale epocii, mijloace de transport, construcții, figuri de savanți, inventatori, călători în zone necunoscute încă științei etc. ; opere de artă, figuri de scriitori, pictori, compozitori ș.a.¹⁹ Dintre diapozitivele, diafilmele și filmele didactice existente,²⁰ alegem cele mai potrivite. Vom utiliza harta politică a lumii din epoca 1871—1917, precum și 1—2 producții muzicale celebre ale vremii : C. Porumbescu (*Balada*), G. Enescu (*Rapsodiile române*, 1901, 1902), P. I. Ceaikovski (*Concertul nr. 1 pentru pian și orchestră*, 1874—1875) etc.

Selecția se încheie, în fine, prin stabilirea precisă a cantității de material utilizabilă în lecție, ceea ce se face în funcție de profilul școlii (liceu realist-umanist, liceu clasic etc.), specificul secției (realistă, umanistă), anul de studii (clasa a VII-a, anul III de liceu), nivelul dezvoltării culturale a clasei, durata lecției (1 oră sau 2) etc.

3. Structura

Se impune, de asemenea, un *aggiornamento*, la planul folosit în anul (anii) trecuți, căci între timp am strîns noi materiale pentru lecție, cabinetul dispune acum de noi posibilități tehnice, clasa căreia ne adresăm mîine are un specific aparte etc. Pentru întrebunțarea eficientă a timpului avut la dispoziție în desfășurarea lecției, dascălul își propune să renunțe la elementele ce pot fi ușor înțelese de elevi din manual și, deci, va stabili evitarea, de ex., a enunțării unor liste de savanți, de scriitori, de opere literare etc. ; nu va lăsa

¹⁶ *Istoria generală a științei*, III/1, p. 628—630 ; 633—634 ; 648—656 ; 676—681 et pass.

¹⁷ *Oameni iluștri*, în „Știința”, XLIV, 9981, 24 septembrie 1974, p. 6.

¹⁸ Pentru cauzele dezvoltării mai rapide a culturii în secolul al XIX-lea, în comparație cu perioadele precedente, și pentru purtarea discuției, vd. L. Roman, *Modalități specifice de desfășurare a lecției moderne de istorie*, în „Revista de pedagogie”, XXIII, 2, 1974, p. 38. Se analizează (p. 37—41) metodică desfășurării în cabinet, la aceleași clase, a lecției anterioare de istorie culturală (perioada 1789—1871).

¹⁹ Vd. de ex., *Vsemirnaja istorija*, loc. cit.

²⁰ Ultimul catalog publicat : *Pentru dotarea cabinetului de științe sociale*, în „Tribuna școlii”, IV (XXV), 125 (1211), 5 ianuarie 1974 (Supl. „Științe sociale”, p. 5—6).

însă pe seama elevilor pătrunderea problemelor complicate. Vremea, de care dispune pe parcursul lecției, profesorul va stabili a o folosi tocmai pentru asemenea chestiuni de conținut, avînd în vedere marea importanță a aspectului formativ al muncii noastre, căci — după o maximă atribuită lui Ed. Herriot — „cultura este ceea ce rămîne cînd ai uitat totul”.²¹

Își va propune deci ca, prin materialul prezentat în lecție, ideile dezvoltate, discuțiile organizate cu clasa, aceasta să pătrundă — la lecția enunțată supra — cîteva din asemenea chestiuni precum : cauzele dezvoltării incomparabil mai rapide a tehnicii și științei la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, în comparație cu perioadele precedente ; rolul marelui, al proletariatului în avansul realizat de cultură în epoca dată ; liniile principale ale dezvoltării în acei ani a științelor naturii, literaturii, filozofiei etc. ; modalitatea exprimării specificului epocii în literatură, artele plastice, muzică etc. ; contribuția culturii românești a vremii la îmbogățirea tezaurului culturii democratice, progresiste mondiale ; rolul culturii înaintate, a marxism-leninismului în dezvoltarea societății la cumpăna veacurilor XIX și XX etc.

Construind arhitectonica lecției, preocuparea cea mai de căpetenie este de a-i găsi logica și claritatea cele mai depline. Grijă noastră va fi și de a reliefa procesul istoric nu în chip static, ci în dinamica sa naturală, de a reflecta panorama cea vie a lumii în năvalnica sa dialectică obiectivă. În *Anexă* se prezintă analiza unor progrese, înregistrate în epocă, într-o serie de țări, de convingerile materialiste, ateiste. Cele cîteva pagini sînt utilizabile la pregătirea unei expuneri sistematice, capabile să exprime dinamica procesului eliberării gîndirii științifice de misticism, căci istoria culturii este, totodată, istoria victoriilor gîndirii materialiste asupra idealismului și agnosticismului.

4. Metodica

Pregătirea specială a profesorului de istorie vizează și perfecționarea, înnoirea modalităților de lucru utilizate în trecut la tema dată. A le gîndi și rogîndi atent, pentru fiecare lecție în parte, constituie o necesitate. Din multitudinea metodelor și procedeele existente, profesorul le va alege pe acelea ce se potrivesc mai bine la lecția în discuție, în funcție de tema ei, de locul ce-l ocupă în cuprinsul cursului, de materialul ce s-a decis a-l include, de specificul clasei cu care va lucra etc. Tratîndu-se, în cele de mai sus, problemele orientării ideatice, selecționării și structurii, s-au inclus și unele sugestii metodice referitoare la lecția asupra istoriei culturii universale în perioada 1871—1917 : îndrumarea muncii elevilor — desfășurată individual și în grupuri — pe calea descoperirii continue de adevăruri științifice, folosirea conversației și problematizării, stabilirea legăturii firești între trecut și prezent, realizarea expunerii sistematice etc.

Pot fi utilizate, desigur, și numeroase alte modalități de lucru. Ne oprim, de exemplu, la lucrul cu fragmente de literatură beletristică. Pregătăm acest

²¹ B. Marian, *op. cit.*, p. 185.

pasaj: „Era o muncă înnebunitoare, istovitoare, care nu-i lăsa răgazul să găndească la nimic și o seca de puteri. Făcea comp comun cu mașina ce o supraveghea, iar acele aptitudini ce nu erau solicitate de mașină erau strivite și destinate pieirii. În această măcinare nemiloasă a nervilor, avea ca mijloc de apărare insensibilitatea. Încetul cu încetul, se cufunda în toropeală, devenea tăcută. Seara, se întâlnea cu Jurgis și cu Ona și tustrei porneau pe jos acasă, fără un cuvânt. Și Ona devenea tăcută, ea, care odinioară cânta toată ziua ca o mierlă. Acum era bolnavă și nefericită, și uneori trebuia să-și adune toate puterile ca să se tîrîie pînă acasă...”

Totuși, sufletul Onei nu murise, sufletul nici unuia dintre ei nu era mort, ci numai amorțit. Din cînd în cînd, se trezeau și atunci treceau prin clipe dureroase. Se deschideau porțile aducerii-aminte; vechi bucurii își întindeau brațele spre ei, vechi speranțe și visuri prindeau glas, și atunci se agitău neliniștiți sub povara ce-i apăsa și-i resimțeau greutatea nespūsă și fără sfîrșit”.²² Conversația se va încheia firesc. La anul III vom întreba: ce realități sociale sînt exprimate de Upton Sinclair? care sînt cauzele grelei situații a muncitorilor în condițiile capitalismului? La clasa a VII-a, chestiunile vor fi corespunzător simplificate: cum este descris traiul muncitorilor în condițiile capitalismului? cine este vinovat de această situație? Stabilim a evidenția asemenea fapte ca: marii scriitori realiști ai vremii reflectă în operele lor caracterul exploatator și asupritor al capitalismului; înfăptuirea revoluției socialiste — singura cale a lichidării acestei formațiuni și a construirii socialismului — constituie o necesitate, realizată prin lupta clasei muncitoare, în alianță cu masele neproletare, sub conducerea partidului marxist-leninist; în timp ce rînduielele capitaliste tind a înjosi și nimici personalitatea oamenilor muncii, unul dintre mărețele scopuri ale socialismului este formarea și dezvoltarea multilaterală a personalității umane.

Putem avea în vedere și procedee specifice folosirii proiecției statice. Ne-am pregătit un set de imagini ce intenționăm a prezenta la clasa a VII-a cu ajutorul epidiascopului. Ne notăm să atragem atenția elevilor înainte de a pune aparatul în funcțiune: „Vi se vor înfațișa cîteva realizări tehnice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. În timpul proiecției, veți nota, pe scurt, în maculatoare ceea ce vizionați.” Profesorul (sau un elev, cu care el a pregătit setul) va proiecta fotografiile unui cuptor Bessemer, unei centrale hidroelectrice, cîtorva automobile, avioane etc. Simultan, se vor da scurte explicații la fiecare imagine sau se va întreba clasa asupra semnificației ei. Cînd proiecția se va încheia, se vor pune întrebări cu caracter generalizator: ce domenii noi se dezvoltă în tehnică în epoca discutată? ce importante contribuții românești din acea vreme vă sînt cunoscute? Se vor proiecta apoi și figurile lui A. Vlaicu, Tr. Vuia, H. Coandă.

²² U. Sinclair, *Jungla* (1906), trad. S. Stănescu, prefață B. Elvin, București, E.L.U., 1967, p. 170—171. Reflectarea aceluiași dureroase realități, dar de pe meridiane diferite, și în alte valoroase opere: É. Zola, *Munca* (1901), trad. C. Valer, prefață M. Gafița, „Cartea românească”, (1974); M. Gorki, *Mama* (1906—1907), ed. a IV-a, trad. Cezar Petrescu, N.D. Gane, E.L.U., 1961 (cu talentata exprimare a formării conștiinței socialiste și a dezvoltării luptei revoluționare a muncitorilor) etc.

Elevilor anului III de liceu profesorul le poate oferi ocazia realizării unei frumoase redescoperiri. El își va propune a le reaminti prejudecata — a trecere în anumite grupuri adolescente — a „ușurinței“ realizării unei creații și li va contrapune afirmațiile ferme ale unor personalități din epocă, oameni de diferite specialități și din diferite țări, având grija de a cuprinde și frunta ai culturii românești.

Th. A. Edison afirma : „Talentul este 10% inspirație și 990% transpirație“. Deviza de viață a lui R. Koch era : „Nunquam otiosus“ (niciodată inactiv). Pentru a scrie *Istoria romanilor din Dacia Traiană* (prima ediție, apărută în anii 1888—1893, în șase volume), A. D. Xenopol — după propria-i mărturie — a avut nevoie de 16 ani de pregătire și de 10 ani pentru redactare. Ilia Repin sublinia : „Inspirația este recompensa pentru o muncă de ocaz“²³. I. L. Caragiale mărturisea prietenilor : „Câte nu-ți trec prin cap când stai așezat la sporăvăială, ori te uiți departe pe fereastra vagonului. Numai când te așezi la masa de scris și vezi hîrtia albă înaintea ta, atunci îți dai seama că ce vîrtej cumplit îți face mintea în jurul unui subiect... E un chin facere asta... Talentul... cere patimă și cere meșteșug...“²⁵ Numai printr-un asemenea efort el a realizat bijuteriile despre care s-a putut face acest calambur : „Caragiale a scos de sub tipar un nou volum, în care a reunit delicioasele schițe și nuvele. Volumul... e intitulat *Momente*. Nu *Momente*, Maestre, ci *Monumente* trebuia să botezi admirabilul volum, căci fiecare din paginile lui e un monument de spirit de observație, de spirit sadea, de perfecțiune artistică.“²⁶

Profesorul își notează ca, după comunicarea unui asemenea material, să realizeze o discuție, în cadrul căreia tinerii interlocutori vor redescoperi marea și veșnicul adevăr al creației : nimeni n-a putut împlini vreodată un mare proiect fără o muncă îndelungată, susținută, desfășurată cu pasiune și inteligență. Va fi atunci momentul de a reproduce aceste însemnări : „Nu există geniu fără o extraordinară putere de muncă și fără o extraordinară productivitate. Așa-zisul geniu căruia îi sînt străine aceste două calități nu-i decît o basică scilpitoare de săpun sau o poliță cu scadență în viitor pentru castel în Spania... Toți oamenii cu adevărat însemnați pe care i-am cunoscut erau foarte silitori și lucrau cu încordare. Aceasta-i adevărat în deplină măsură și pentru Marx. El lucra enorm de mult ; și cum ziua — mai cu seamă în prima perioadă a pribegiei — era adesea împiedicat, își găsea refugiu în noapte... Lucra întruna, de îndată ce avea posibilitatea s-o facă. Chiar în timpul plimbărilor avea cu sine carnetul de notițe, în care în fiecare moment

²³ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, la I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, București, „Bucovina“, 1933, p. 392.

²⁴ *Psihologia*, red. A. A. Smirnov et al., E.S.D.P., 1959, p. 359.

²⁵ B. Jordan, L. Predescu, *Caragiale...*, București, „Cugetarea“, 1939, p. 10.

²⁶ (G. Ranetti ?), *Noul volum al lui Caragiale*, în „Zeflemeua“, I, 3, 14 octombrie 1901, p. 6.

înscria câte ceva. Și lucrul său nu era niciodată superficial... El lucra întotdeauna intensiv, întotdeauna profund.“²⁷

Se pot, desigur, imagina și alte modalități de lucru. A urmări însă ca, la o anumită lecție, să aplicăm toate metodele și procedeele la care ea se pretează constituie, neîndoielnic, o exagerare dăunătoare. În cele de mai sus, prezentându-se mai multe modalități de lucru decât se pot utiliza într-o lecție de o oră (dar, poate, unii colegi vor dori să trateze tema în două ore), s-a intenționat nu a se stimula asemenea exagerări, ci — atrăgându-se atenția asupra acestei potențiale erori — s-au propus metode și procedee diverse (cu nuanțarea unor elemente distinctive, aplicabile la diferite nivele de dezvoltare a elevilor, la clase de diverse profile), pentru a se sublinia bogăția paletelor lor și a se demonstra astfel posibilitatea și necesitatea optării, a deciziei operative a profesorului pentru fiecare caz în parte. Regândirea metodicii lecției de a doua zi se încheie de aceea cu stabilirea precisă a acelor modalități de lucru care se pot și trebuie a se folosi pentru ca — în timpul avut la dispoziție, la o clasă cu un specific cert — să obținem eficiența educativ-instructivă maximă.

5. Concluzii

În condițiile muncii în cabinet, lecția se definitivează în ajunul tinerei ei, asigurându-i-se astfel mereu prosperitatea, ancorarea puternică în viață. Pregătirea lecției se face însă nu de pe o zi pe alta, ci perpetuu, prin munca desfășurată în cursul întregii activități didactice. Dar, desigur, nu trebuie să așteptăm venirea bătrâneții pentru a pregăti o lecție valoroasă, străduința fiind de a o perfecționa cât mai repede, pe baza experienței proprii și a celei a colegilor, pe baza studierii literaturii metodico-științifice.

Cabinetul constituie un laborator de cercetare și creație, motiv pentru care profesorul de istorie se străduie să-l amenajeze și să-l dozeze în școala sa, în cele mai bune condiții, știind că astfel crează condiții favorabile pentru a optimiza propria muncă. Aceasta reprezintă însă numai *posibilitatea* unor asemenea rezultate și efortul nostru se concentrează, în perioada pregătirii și desfășurării lecției, asupra transformării posibilității în *realitate*. Și chiar atunci când trebuie să desfășurăm o lecție într-o simplă sală de clasă, pregătirea ei o facem *în perspectiva viitorului*, lucrând deci *în spiritul cabinetului*.

Complexitatea lecției desfășurate în cabinet impune profesorului o largă colaborare în cadrul catedrei și o amplă atragere a eforturilor elevilor. Dată fiind marea bogăție a metodelor și procedeele utilizabile, apare necesară continua creație metodico-științifică și cumpănirea, cu răspundere, a metodicii fiecărei lecții.

Eficiența maximă a muncii noastre poate fi obținută numai prin studierea continuă a materialismului istoric, a documentelor P.C.R., prin munca susținută de reînnoire a zestrei noastre istoriografice și metodice. Ceea ce

²⁷ W. Liebknecht, *Din amintirile despre Marx*, în K. Marx, *Scriseri alese*, I, Editura P.C.R., 1945, p. 135, 136.

spunea N. Iorga în urmă cu peste șase decenii, rămîne valabil și azi „...Puține științe în momentul de față înaintează mai repede, se transformă mai degrabă decît știința istorică. Se transformă atît de deplin..., încît nu mai privește în transformarea ei numai pe învățați, ci pe fiecare profesor; ceea ce ai învățat acum cîțiva ani de zile, nu mai e bun. Multe persoane n-or fi crezînd, dar acesta e adevărul”.²⁸

Oricît de bine am munci, avem dreptul și datoria să fim mereu nemulțumiți de calitatea a ceea ce facem. Afirmatia lui Sextil Pușcariu, într-o scrioare din 1905 către O. Ghibu, are indiscutabil o valoare perenă: „... Oricum autor care se respectă, după ce a terminat o lucrare este nemulțumit de felul cum a ieșit..., oamenii cuminți găsesc întotdeauna că lucrarea putea fi mai bună”.²⁹

Anexă

Progrese înregistrate — în diferite țări, în anii 1871-1917 — de convingerile materialiste, ateiste

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, clasele dominante — desfășurînd ofensiva lor pe frontul ideologic — sprijină practici ale epocilor revoluționale și stimulează bigotismul cu atît mai insistent cu cît se ascuteau contradicțiile sociale, cu cît se dezvoltă mișcarea muncitorească, revoluționară. Așa se petrec lucrurile, de exemplu, în Imperiul țarist, unul dintre pilonii teribile oprămări exercitate de autocrație fiind întreținerea și propagarea fanatismului religios. Exaltarea religioasă și putrefacția morală — trăsături caracteristice ale regimului țarist — găsesc expresia lor completă în aventurierul G. E. Rasputin, care dobîndește o uimitoare influență în cercurile palatului, ale aristocrației, folosind cu abilitate obtuzitatea lor mistică. Rasputinismul constituie astfel, expresia specifică a descompunerii regimului țarist³⁰ și joacă un însemnat rol în prăbușirea prestigiului său, în crearea celui vid politic în jurul țarismului, care va apare limpede în februarie 1917.³¹

Stimularea bigotismului se poate observa în epocă și în S.U.A.,³² precum și în Marea Britanie, cauzele religiozității de veche dată a burgheziei engleze avînd o multiplă explicitare istorică³³ și o serie, de urmări negative asupra

²⁸ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București 1944, p. 104.

²⁹ O. Ghibu, *Memorialistică*, în „Familia”, Oradea, s. V, 9 (109), 9 (97), septembrie 1973, p. 11. Într-o formulă dramatică, ideea era formulată și de K. Jireček într-o discuție cu N. Iorga (*Generalități...*, p. 103—104).

³⁰ *Histoire de la révolution russe*, dir. M. Gorki et al., I, Paris, Editions Sociales 1949, p. 55—57, 69.

³¹ *Istoriia S.S.S.R. s drevnejših vremën do naših dnei*, red. B. N. Ponomarev et al. VI, Moskva, „Nauka”, 1968, p. 605.

³² Fr. Engels, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 22, București, Editura politică, 1965, p. 299.

³³ *Ibidem*, p. 287—299.

învățămîntului și științei.³⁴ Chiar și în Franța și Germania, unde anterior burghezia arborase libera cugetare, apare acum dezicerea ei tacită de la aceasta.³⁵

În pofida unor asemenea eforturi, adesea lucrurile evoluează în sens contrar. Adîncirea contradicțiilor sociale, creșterea luptei proletariatului, munca ideologică desfășurată de partidele clasei muncitoare — marxștii fiind în toate țările cei mai fermi militanți împotriva misticismului, pentru ateism — își arată roadele în mase. La 9 ianuarie 1905, muncitorii din Petersburg mai nădăjduiesc o îmbunătățire a situației lor de pe urma rugămintii adresate țarului și — urmînd îndemnurile preotului Gapon, agent provocator al autorităților țariste — se duc la Palatul de iarnă purtînd icoane. Reprimarea din Duminica sîngeroasă contribuie însă, în mare măsură, la educarea revoluționară a proletariatului din Rusia, organizat și condus în luptă de partidul leninist. În februarie 1917, țarismul este răsturnat, iar în octombrie este instaurată dictatura proletariatului.³⁶ În timpul și după primul război mondial, avîntul revoluționar în întreaga lume atinge cote impresionante, ceea ce constituie o dovadă peremptorie a subminării influenței bigotismului în mase.

Și în rîndurile oamenilor de cultură, ale savanților, procesul capătă o direcționare semnificativă. Apar clare sublinieri din partea unor marcanți oameni de cultură francezi, ca aceea a lui Gaston Paris, cunoscut filolog și istoric al literaturii medievale franceze, aflat în susținute contacte și cu prestigioși oameni de știință români: ³⁷ „Trebuie ca o educație mai bine înțeleasă să redea sufletelor unitatea, pe care evul mediu o asigură prin biserică și care nu se poate azi reconstitui decît prin știință”.³⁸ Fenomenul este observabil și în rîndurile intelectualității engleze,³⁹ precum și în alte părți. Un rol important în acest sens revine teoriei lui Ch. Darwin,⁴⁰ de esență ateistă, inevitabil extinsă la originea omului, ceea ce determină riposta furioasă a elementelor fideiste.⁴¹ Înfrîngînd puternice rezistențe și determinînd violente discuții, dar-

³⁴ *Istoria generală a științei*, cond. R. Taton, III/1, București, Editura științifică, 1972, p. 636—638.

³⁵ Fr. Engels, *op. cit.*, p. 302.

³⁶ *Vsemirnaja istorija*, red. E. M. Žukov, VII, Moskva, Izd. soc.-ek. lit., 1960, p. 313—345, 544—628; *Istoriija S.S.S.R.*, VI, p. 119—256, 629—716.

³⁷ *Scrisori către Nicolae Iorga, I*, ed. B. Theodorescu, București, „Minerva” 1972, p. 427—429 (și n. 13), p. 618 (s. v.); O. Densusianu, *Opere*, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, I, București E.P.L., 1968, p. 679—689; V. Cristian, *Din corespondența lui N. Iorga și A. D. Xenopol cu Gaston Paris, Franz Funck-Brentano și Arthur Chuquet*, în „Anuarul Institut. ist. arh.”, Iași, III, 1966, p. 75—83.

³⁸ O. Densusianu, *op. cit.*, p. 684.

³⁹ Fr. Engels, *op. cit.*, p. 287—288.

⁴⁰ Idem, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 21, 1965, p. 293—294.

⁴¹ M. F. Vedenov, *Bor'ba E. Haeckelja za materializm v biologii*, (Otv. red. G. V. Platanov), Moskva, Izd. A.N. S.S.S.R., 1963, 122—123; *Istoria filozofiei românești*, red. N. Gogoneață, I, Editura Academiei, 1972, p. 405; *Istoria generală a științei*, III/1, p. 555.

winsimul capătă o largă răspîndire,⁴² la sfîrșitul secolului al XIX-lea socoti du-se a fi obținut recunoașterea definitivă din partea naturaliştilor lumii.

Renunimul biolog german Ernst Haeckel, profesor la Universitatea d Jena, se dovedește unul dintre propagatorii cei mai activi ai darwinismului și soarta cărții *Enigmele universului*⁴⁵ (*habent sua fata libelli!*) apare de sebit de semnificativă. În octombrie 1918 se afla la a 11-a ediție germană cunoscuse de-acum traduceri în alte 24 de limbi⁴⁶, avînd un puternic răsun în mase prin edițiile ieftine, scoase în sute de mii de exemplare. Lucrarea născut puternice reacții și în mediile intelectuale din multe țări, numai d anii 1899—1900, fiind cunoscute 8 cărți și 64 de articole pro și cont *Enigmelor*.⁴⁷

Puternicul ecou al lucrării se explică prin conținutul ei : autorul adm realitatea obiectivă pe baza concluziilor științelor naturii și demonstrează c senzațiile umane nu sînt decît imagini ale lumii exterioare, obiective ; atac biserica și religia oficială, pe care le declară dușmani ai culturii și progresulu Ce-i drept, Haeckel este inconsecvent : nu respinge orice religie, ci pledeaz pentru o alianță între aceasta și știință, inventînd chiar o religie a sa. Nect noscînd materialismul istoric, face afirmații absurde și cu referire la politic Meritele cărții sînt însă incomparabil mai mari decît neajunsurile : ea real zează o expunere vie asupra dezvoltării științelor naturii în secolul al XIX-le și evidențiază marșul triumfal al materialismului naturalist. Campania defă mătoare în presă, dușă de cercurile fideiste la adresa cărții și autorului, scr sorile anonime insultătoare trimise savantului și atentatul din 1908 la via lui n-au putut stăvili faima și răspîndirea cărții.⁴⁸ Importanța ei apare astf sub multiple aspecte, reliefînd procesul istoric de eliberare a gîndirii științific din mrejele idealismului și obscurantismului. „Furtuna — scria V. I. Lenin în 1908 — stîrnită în toate țările civilizate de lucrarea lui E. Haeckel «Enigme universului» a scos foarte bine în relief *partinitatea* filosofiei în societate contemporană, pe de o parte, și adevărata semnificație socială a luptei mat rialismului împotriva idealismului și agnosticismului, pe de altă parte“. *Enigmele universului* — spunea Gr. Antipa în 1914 — „formează concepți despre lume a unei foarte mari părți a oamenilor culți din toate țările lumii“.

⁴² În apărarea teoriei lui Darwin se pronunță cu hotărîre și Fr. Engels (K. Mar Fr. Engels, *Opere*, vol. 20, 1964, p. 65—82).

⁴³ E. Haeckel, *Originea omului* (1898), trad. A. Luca, București, „Lumen“, 190 p. IV.

⁴⁴ *Istoria generală a științei*, III/1, p. 556.

⁴⁵ E. Haeckel, *Die Welträtsel. Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie* (1899), ed. O. Klohr, Berlin, Akademie-Verlag, 1961.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 8.

⁴⁷ O. Klohr, *ibid.*, p. XXXVII, n. 1.

⁴⁸ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 18, București, Editura politic 1963, p. 366—374 ; O. Klohr, in E. Haeckel, *op. cit.*, p. XXXVII—XLIV ; M. Vedeno v, *op. cit.*, p. 6—10, 53, 56—57, 107—131 et pass.

⁴⁹ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 366.

⁵⁰ Gr. Antipa, *Ernst Haeckel*, in E. Haeckel, *Nemurirea sufletului*, București 1924, p. IX.

În ceea ce-l privește pe Haeckel personal, reacțiunea nu numai că nu i-a putut frâna lupta pentru materialism în biologie, ci l-a determinat a se plasa — din anumite puncte de vedere — pe poziții mai avansate. Sub influența lui, în 1906 se crea la Jena societatea ateist-științifică „Uniunea moniștilor“, care a desfășurat o vie activitate în mase și printre intelectuali.⁵¹ Haeckel rupea oficial cu biserica în 1910, când prezenta aceste motive în sprijinul acțiunii sale: „1) convingerea că despărțirea bisericii de stat, ca și a bisericii de școală devine tot mai mult o presantă necesitate culturală; 2) reacțiunea politică, devenită tot mai puternică datorită influenței crescînde a blocului negru-albastru în Reichstag; ⁵² 3) educarea silită în spiritul fărniciiei religioase; 4) neconținutele acuzații iezuite din partea presei clericale și conservatoare împotriva lui, ⁵³ referitoare la falsuri în știință ⁵⁴“.

Numeroși intelectuali din țara noastră, combatînd idealismul în științele naturii, au răspîndit materialismul naturalist. Acesta a fost propagat de V. Babeș, N. Leon, Șt. C. Michăilescu, Gr. Ștefănescu ș.a. F. Mentovich a devenit cel mai de seamă reprezentant maghiar al lui în Transilvania. Gînditorul sas Fr. Krasser a fost un consecvent susținător al concepțiilor materialist-ateiste.⁵⁵ A. P. Alexi, profesor la Liceul grăniceresc român din Năsăud, scria: „...toate aceste persecuțiuni ai bărbaților de spirit, toate versările de sînge și torturile fără asemănare în istoria omenimei comise de propovăduitorii păcei și a adevărului în numele religiunii și a divinității, toate aceste mijloace draconice nu fură în stare să oprească carul progresului în mișcarea sa;“ ⁵⁶ pentru idei ateiste el a fost excomunicat din biserică.⁵⁷ Aflat pe pozițiile darwinismului, S. Stoica s-a pronunțat și împotriva unor obiceiuri impuse de biserică, ceea ce — în 1909 — a suscit, de asemenea, riposta clericală.⁵⁸

Realizînd critica filosofică a religiei, V. Conta sublinia în 1880: „a zice că religiunea poate coexista și, prin urmare, poate fi conciliată cu știința este tot așa de absurd ca și a zice că... se poate concilia astronomia veche, care zicea că Soarele se învîrtește împrejurul Pămîntului, cu astronomia modernă, care zice că Pămîntul se învîrtește împrejurul Soarelui“.⁵⁹

Propagatorul cel mai hotărît al concepției filozofice materialiste în țara noastră a fost mișcarea muncitorească. „Contemporanul“ (Iași, 1881—1891)

⁵¹ M. F. Vedenov, *op. cit.*, p. 53, 55.

⁵² Partidul centrului și conservatorilor.

⁵³ E. Haeckel.

⁵⁴ „Chronik der christlichen Welt“, Nr. 49, 1910 (apud M. F. Vedenov, *op. cit.*, p. 55).

⁵⁵ *Din istoria filozofiei în România*, red. acad. C. I. Gulian, I—II, Editura Academiei, 1955—1957, pass.; *Antologia gîndirii românești*, red. idem, II, București, Editura politică, 1967, pass.; *Istoria filozofiei românești*, red. N. Gogoneață, I., Editura Academiei, 1972, p. 397—412, 572—576, 580—582.

⁵⁶ A. P. Alexi, *Istoria dezvoltării ideilor cosmogonice și geologice* (1878), în *Antologia...*, II, p. 692.

⁵⁷ *Istoria filozofiei românești*, I, p. 404.

⁵⁸ T. Ghițan, *Medicul Simion Stoica din Abrud*, în *Țara moșilor. Studii, articole și comunicări*, îngrij. R. Felea, Abrud, 1974, p. 154, 156—157 (cu literatura precedentă).

⁵⁹ V. Conta, *Opere filozofice*, ed. N. Gogoneață, București, Editura Academiei, 1967, p. 396.

a contribuit mult la răspîndirea ideilor lui Darwin și Haeckel.⁶⁰ „Revistă de idei“ (București, 1900—1916) a acționat și ea în acest sens, publicînd și unele lucrări ale biologului german.⁶¹ O vie propagandă ateistă au desfășurat C. Dobrogeanu-Gherea, Ioan și Sofia Nădejde, C. Gr. Gheorghiu ș.a.⁶ Acțiunea largă, desfășurată de P.C.R. pentru formarea și dezvoltarea concepției științifice despre lume în țara noastră, se sprijină pe puternice tradiții istorice.

⁶⁰ I. Felea, în *Presa muncitorească și socialistă din România*, I/1, București, Editura politică, 1964, p. 124.

⁶¹ C. Antip, *ibid*, II/1, 1966, p. 75—76: *Nemurirea sufletului* (Nr. 1, 1906); *Dumnezeu și lumea* (Nr. 7, 1907); *Știința și creștinismul* (Nr. 4, 1908). Aparte au fost editate: E. Haeckel, *Originea omului*, trad. A. Luca, București, „Lumen”, 1909; *idem*, *Dumnezeu și lumea*, trad. G. St. Graur, București, „Lumen”, 1911; *idem*, *Despre minuni*, trad. Clement-Bacău, București, „Lumen”, (1911); *idem*, *Monismul. Profesiunea de credință a unui naturalist*, trad. B. Danubianu, București, „Librăria nouă”, (1912 ?); *idem*, *Nemurirea sufletului*, cu un studiu despre autor de Gr. Antipa București, 1924.

⁶² *Din istoria filozofiei în România*, III, 1960, p. 215—223; *Istoria filozofiei românești*, I, 1972, p. 603—608.